

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 114

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 114

ЕСТЕТИЧЕСКОТО ВЪЗПИТАНИЕ В ДЕТСКИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В БЪЛГАРИЯ 1948–1989

ПЕТЯ ИВАНОВА*

Резюме. Студията има за цел да разкрие общото и особеното в естетическото възпитание през различните етапи на периода 1948–1989 г., като се акцентира върху ролята на детските организации за художествено-естетическото възпитание на подрастващите. Детско-юношеска организация „Септемврийче“ се включва активно във формирането на „новия човек“, осъществявайки в структурите си естетическо възпитание, което е съществена част от комунистическото възпитание. Значимостта на развитието на творческия потенциал на децата и на естетическата позиция на личностите, които организацията е призвана да формира, заедно с държавната училищна система, е водеща концепция през периода. Принципите, целта, предметът, сферите, средствата и пътищата на осъществяваното естетическо възпитание са тясно свързани с идеологията на социалистическа България

Ключови думи: естетическо възпитание, детска организация, култура, възпитателни форми, възпитателни средства.

AESTHETIC EDUCATION IN CHILDREN'S ORGANIZATIONS IN BULGARIA 1948–1989

Petya Ivanova

Abstract. The study aims to reveal the common and the special in the aesthetic education during the various stages of the period 1948–1989, paying special attention to the

* Имейл: p.ivanova@fp.uni-sofia.bg

role of children's organizations for artistic and aesthetic education of adolescents. Children's and youth organization "Septemvriyshe" is actively involved in the formation of the "new man", implementing in its structures aesthetic education, as an essential part of communist education. The importance of developing the creative potential of children and the aesthetic position of individuals, that the organization is called to form together with the State is the leading concept in the period. The principles, purpose, subject, areas, the means and forms of the realized aesthetic education are closely related to the ideology of socialist Bulgaria.

Key words: *aesthetic education, children's organization, culture, educational forms, means of education*

Теоретична постановка на проблема

Хронологически обхват. Периодът 1948–1989 г. от най-новата история на България, включващ успешното завършване на преходния период от капитализъм към социализъм и пълната победа на социалистическите производствени отношения, в резултат на които страната навлиза в етапа на т.нар. *развитото социалистическо общество*¹, е един от най-противоречивите от гледна точка на съвременния прочит на историята. Независимо от различията и липсата на консенсус в политическата, историческата, идеологическата и емоционалната оценка на тези 45 години, в които формирането на „новия човек“, на цялостно и всестранно развита личност е главна задача на държавата и управляващата я партия, има и непреходни концепции. Последните осигуряват концептуалното сцепление и приемствеността в определени идеи и практики в българската история. Подобна е идеята за **всенародното естетическо възпитание**. Социализмът през разглеждания период, интерпретиран „като общество, което ще осъществи безграничния възход на човека, всестранното развитие на всички негови заложби и способности, е неотделим от красотата, невъзможен е без разцвета на онази човешка творческа сила, която не само разбира, цени и пази, но и създава красотата във всички сфери на живота“ (Ангелов, С., 1966: 224). В този контекст развитието на естетическото възпитание е първостепенна задача на партията и социалистическата държава.

Мотив за изследването. Мотивът за настоящето изследване е провокиран от досега ми с голям брой материали за асамблеята „Знаме на мира“, на които попаднах в библиотеката на училището, в което работя. Документите, в качеството им на исторически извори, събудиха в мен смесени чувства, разкривайки грандиозността на тази забравена днес инициатива. Движението „Знаме на мира“, „като система за цялостно развитие на творческите заложби у подрастващите поколения“, е само една малка частица от ця-

¹ Обявено в Програма на Българската комунистическа партия (БКП) на нейния Десетия конгрес през 1971 г.

лостната художествено-естетическа дейност, осъществявана през периода (Тезиси на XII конгрес на БКП, 1977: 77). Естетическото възпитание, от своя страна, е част от системата за формиране и реализация на дългосрочните стратегии за културно развитие на държавата до настъпването на прехода през 1989 г., ключов елемент, изграждащ спойката между различните властови нива, управленските институции и по-широките маси в социалистическата държава (Куюмджиева, И., 2017: 160–175).

Цел и задачи на изследването. Предвид гореизложения мотив, настоящата студия има за цел да разкрие общото и особеното в естетическото възпитание през различните етапи на периода 1948–1989 г., като се акцентира върху ролята на детските организации за художествено-естетическото възпитание на подрастващите. Целта се реализира чрез осъществяването на следните основни задачи:

Първо, кратък исторически преглед на възникването на Детско-юношеска организация „Септемврийче“, на нейната същност и цели, както и на нормативното уреждане на осъществяването от нея художествено-естетическо възпитание.

Второ, периодизиране на хронологическия отрязък от време по критерии, отчитащи както общоисторическата постановка на проблема, така и вътрешната логика на развитие на изследваното явление с оглед очертаване на общото и особеното в естетическото възпитание, осъществявано от детските организации през отделните подетапи.

Трето, открояване на положителен опит и практики с културно-историческа и непреходна педагогическа стойност.

Методи на изследване. В пряка връзка с поставената цел и задачи са методите на изследване. Изследователските методи, които се използват, са фактографски, документален, сравнително-исторически и херменевтичен, в съчетание с проблемно-историческия, хронологическия и извороведческият подход. В извадката на проучваните извори и литература се включват архивни и нормативни документи, сведения, анализи и обобщения с исторически и историко-педагогически характер, както и съвременни документи и педагогическа литература в областта на художествено-естетическото възпитание.

Понятийно-категориален апарат. Понятийно-категориалният апарат се базира на няколко основни категории и понятия. Понятието *детска организация* е съчетание от понятията „дете“² и „организация“³, които опреде-

² За целите на студията и уточняването на понятието „детска организация“ се използва понятието „дете“ по смисъла на действащото в периода 1944–1989 г. и действащото в момента законодателство: Закон за лицата и семейството от 1949 г. (чл. 2 – ДВ, 182, 09.08.1949, посл. изм. ДВ, 81, 06.10.2000); Закон за закрила на детето (чл. 2 – ДВ, 48, 13.06.2000, посл. изм. ДВ, 17, 23.02.2018) и Конвенция за правата на детето (чл. 1 – ДВ, 32, 23.04.1991, в сила от 03.07.1991 г.).

лят комплексния му смисъл. Димитровска пионерска организация „Септемврийче“⁴ и групите „Чавдарче“ са „целено обвързана структура с обществена значимост“, осъществяваща дейности с определена цел (Цонева, П., 2018: 302). В този контекст детската организация се „интерпретира като подсистема на единната система на социалистическото общество (след 1948 година) и измененията ѝ са следствие от взаимодействието ѝ с променящата се действителност“ (пак там: 302).

Другото основно понятие е *естетическо възпитание*, което е от понятиения блок на категорията *възпитание*. С основание категорията *възпитание* се определя като „целенасочен, специално замислен и методично осъществяван процес на въздействие и взаимодействие, със съответстващи на него явления и дейност по посока на определен, в т.ч. институционално преследван идеал за човека и човешката личност“ (Димитров, Л., 2016: 20). Интерпретирано в този контекст, възпитанието „неизбежно е свързано с

³ Най-общото определение, включващо общите характеристики на повечето интерпретации, разглежда организацията като група от хора, работещи съвместно за изпълнението на обща задача. Широката степен на обхват на функциите и общата характеристика за системност дава основание организациите да бъдат определени не просто като социални обединения, а като системи с определени общи характеристики, притежаващи единни, сравнително дългосрочни цели, подлежащи на управление, постоянно контактуващи с обкръжаващата ги среда (Калинов, К., 2017: 25).

⁴ Детско-юношеската организация „Септемврийче“ се създава през септември 1944 г. като една от многото детски организации, съществуващи към отделни партии през периода. Поради съображения относно недопускане насаждане на различия между децата, членуващи в различните организации, Политбюро на ЦК на БКП приема решение да се изгради организация на децата и юношите в България от типа на Ленинската пионерска организация, която вече е развила добри практики във възпитанието на съветските деца и обхваща всички останалите детски организации. Със задачата по изграждане на организацията е натоварен Работническият младежки съюз (РМС), който до края на годината трябва да реши този въпрос. Началото на организацията е поставено с появата на първите детски чети в градовете София, Варна, Ямбол, Елхово, Русе и Враца, които носят различни имена. През април 1945 г. на Петата си конференция РМС излиза с предложение, обсъдено от ЦМК при НК на ОФ, относно създаване на единна детска организация, като се взема решение съществуващите организации „Червени лястовички“, „Детелина“, „Християнче“ и „Стамболийче“ да се обединят в единна масова организация на българските деца – „Септемврийче“. На 4 февруари 1946 г. със Заповед № 641 на Министъра на народното просвещение се утвърждава Устав на ДЮО „Септемврийче“, който нормативно урежда същността, организационния строеж и ръководните структури на организацията. Съгласно Устава „Септемврийче“ е обща, народна, антифашистка, културно-просветна и възпитателна детска и юношеска организация на българските деца и юноши в народните и частни основни училища, която се изгражда свободно и на доброволен принцип. На организацията се отрежда ролята на „първ и най-добър помощник на училището във всяко отношение“, който спомага за „народното, демократично и прогресивно възпитание на децата и юношите в България“ (Устав на ДЮО „Септемврийче“, 1975: 25–35).

изискването за формиране на комплекс от физически, интелектуални и нравствени качества от страна на общото, което свързва индивидите, независимо от неговото ниво – било то държава или общност в рамките на държавата“ (Чавдарова-Костова, С., 2016: 13).

Естетическото възпитание като понятие се появява през XVIII в. и е свързано с понятието „естетичен“, въведено от Александър Баумгартен (1714–1762), който свързва естетиката със сетивното възприемане на света и обозначаването на по-първичното човешко познание, предшестващо логическото познание (Baumgarten, A. G., 2011).

Съвременното съдържание на понятието дава Фридрих Шилер (1759–1805) в своите „Писма за естетическото възпитание на човека“. С понятието „естетичен“ той изразява дейност, която може да възвърне човешката цялостност и хармония, характеризиращи древността и особено гръцката антична култура⁵ (Шилер, Ф., 1981: 449–549). Редица изтъкнати мислители и хуманисти доразвиват идеята за естетическото възпитание, която днес във философско-социологическо и педагого-културологично отношение се тълкува като съзнателно осъществявана социализация и енкултуризация на човешкия индивид. В по-тесен смисъл понятието „може да бъде определено като целенасочено формиране у човека на активно естетическо отношение към социалната и природна действителност, на неговия стремеж и способност да твори „и по законите на красотата“, в съответствие с богатството на естетическата мяра“ (Димитров, Л., 2016: 263).

В българската педагогическа наука с проблемите за естетическото възпитание се занимават Жечо Атанасов (1919–2000), Кръстьо Горанов (1931–2000), Любен Димитров и други автори, като част от трудовете им изследват естетическото възпитание през периода 1948–1989 г. Понятието за естетическо възпитание в периода на социалистическа България съдържа известни нюанси през отделните етапи, като по същество общият му смисъл се запазва.

В началото на периода естетическото възпитание се разбира в неговия по-тесен смисъл и се припокрива с понятието *художествено възпитание*. Към 60-те години на миналия век концепцията за естетическо възпитание се променя, като обхватът му се разширява и то се разглежда като „обществено целенасочен процес за изграждане и развитие на определени конкретно-естетически форми на естетическо отношение на колектива и индивида към действителността, за създаване на определени взаимоотношения между хората и на способности да се разбира и създава красота в действителността и в изкуството, да се изменя активно действителността „по законите на красотата“ (Ангелов, С., 1966: 225). В конкретните условия от развитието на со-

⁵ Идеята на древните гърци за „калокагатия“ изразява всеобщата хармония и единството у човека на красиво тяло и богата душевност, на целостта на естетическото и етичното в неговата природа.

циалистическата държава към това определение се добавя допълнителен смисъл, според който естетическото възпитание предполага съзнателно партийно ръководство при общественото насочване на процеса на формиране и развитие не на други, а именно на комунистически естетически отношения у социалистическия индивид и колектив към развиващата се по законите на социализма и комунизма обществена дейност.

Димитровска пионерска организация „Септемврийче“ разглежда естетическото възпитание като елемент на комунистическото възпитание, което има за цел всестранно развитие на децата и юношите. Смисълът на понятието в този контекст се тълкува като изграждането на способност у детето да възприема правилно и да разбира „прекрасното“ в природата, в труда, в изкуството, да ги създава в дейността си и да се съобразява с него в ежедневно си поведение и при комуникацията с другите членове на обществото. В най-общ план задачите на естетическото възпитание се изразяват във възпитаване на усет и вкус за естетическото; формиране на правилни възгледи и критерии за прекрасното, създаване на умения и навици за неговото реализиране в живота и развиване и стимулиране на творческите способности при децата и юношите за творческа изява в различните сфери на изкуството (Хрусанов, Г., 1976: 215). Естетическото възпитание се осъществява в единство с останалите видове възпитание, най-вече с интелектуалното и нравственото⁶. За нуждите на настоящето изследване ще се придържаме към смисъла на понятието *естетическо възпитание*, който се влага в него през изследвания период.

Периодизация. Относно обособяването на различни подетапи на периода 1948–1989 г. в най-новата история на България съществуват определени различия сред историците. Предвид аналогичната вътрешноорганизационна етапизация, която може да бъде обособена в историческото развитие на ДПО „Септемврийче“⁷, в студията ще бъде приета периодизацията на Искра Баева и Евгения Калинова, които разделят 45-те години на: първо, период на налагане на тоталитарната система в България (1948–1953)⁸ и

⁶ Допирната точка на естетическото и нравственото възпитание се реализира в нравствената култура, в основата на която стоят „овладените естетически знания за моралните принципи и норми на живот, проявата им във формираните нравствени чувства, ценности и качества, проявата им в ежедневните нравствени отношения“ (Рангелова, Е., 2016: 254; Рангелова, Е., 1977).

⁷ Във вътреорганизационното развитие условно могат да се открият два периода. Първо, период на преустройство в организацията – преименувана е от Детско-юношеска организация „Септемврийче“ в Димитровска пионерска организация „Септемврийче“ (ДПО „Септемврийче“), и поставянето ѝ на социалистическа основа (1948–1962); и второ, ДПО „Септемврийче“ в условията на т.нар. живковизъм и строителството на развитото социалистическо общество (1963–1989).

⁸ Периодът 1948–1953 г. се характеризира с най-силно втвърдяване на властта – засилва се догматиката и капсулирането в т.нар. сталински модел (засилена централизация и

преход към умерена либерализация (1953–1962)⁹, и второ, период на т.нар. живковизъм (1962–1989)¹⁰.

Нормативна база

Обучението, образованието и възпитанието на децата през периода 1948–1989 г. в България се регламентират в двата основни закона – Конституцията на НРБ от 1947 г. (чл. 77) и Конституцията на НРБ от 1971 г. (чл. 38 и чл. 39) (КНРБ от 1947 г., чл. 77; КНРБ от 1971, чл. 38 и чл. 39).

Ако в **Търновската конституция (1879)** принципът за право на образование¹¹ не се прокламира непосредствено, то в **Димитровската конституция (1947)** държавата за първи път на конституционно ниво се ангажира със създаване на реални условия за осъществяване на фундаменталния принцип за право на образование. Тези условия са свързани със създаването на училища, учебно-възпитателни институти, университети, както и чрез стипендии и общежития, подпомагания и особени насърчения (Еничарова, Е., 2020: 306–323). В чл. 77 на основния закон на Републиката се заявява, че държавата полага особени грижи за общественото, културното, трудовото, телесното и здравното възпитание на младежта, т.е. и възпитанието се превръща в задача от първостепенно значение за държавата (КНРБ от 1947 г., чл. 77).

Конституцията на Народна Република България от 1971 г. е приета вследствие на новата социално-политическа реалност. На Седмия конгрес на БКП през 1958 г. се заявява окончателната победа на социализма и Конституцията от 1947 г. вече не може да обслужва интересите на партията и новоизграждащата се държава. На 18.05.1971 г. Народното събрание провъзгласява приемането на нова Конституция, която се характеризира с пълна

контрол на всички обществени сфери и институции чрез подчинение, включително и репресии). Започва изграждането на култ към партийния лидер.

⁹ Политическият климат в страната се променя след Априлският пленум на БКП от 1956 г., на който Антон Югов заема поста министър-председател на мястото на Вълко Червенков, и събитията в Унгария и Полша в същата година.

¹⁰ През 1962 г. Тодор Живков (1911–1998) поема както позицията на лидер в БКП, така и поста на министър-председател. Трансформациите в политиките са значителни. Етапът започва с идеите на партийния лидер за „сближаване до сливане“ със СССР, които в края на 60-те преминават в позиция, граничеща с „етнически обоснован национализъм“ (Баева, И., 2010: 184–185). През 70-те години политиката е подчинена на идеите на Людмила Живкова (1942–1981) за съхраняване на националната идентичност на българите и самостоятелно културно развитие, а през 80-те България се превръща във „витрина“ на социалистическия блок.

¹¹ Неговото действие се гарантира чрез разпоредбите на чл. 78 относно задължителността, безплатността на първоначалното образование и равнопоставеността на българските поданици (Конституция на Българското княжество, 1879, чл. 78).

идеологизация на общественно-икономическия и духовния живот на базата на главната цел – изграждане на развито социалистическо общество. В Конституцията се очертават и „идеологическите граници на стремежа към всестранно развитие на науката и образованието, както и на свободата в духовната сфера на общественения живот“ (Еничарова, Е., 2020: 306–323).

Конкретна регламентация на образованието и възпитанието на децата през разглеждания период се прави в двата просветни закона, върху които се базира училищното законодателство по времето на Народната република – Закон за народната просвета (ЗНП) от 1948 г. и Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшно развитие на народното образование от 1959 г. (ЗНП от 1948. – ДВ, 218, 17.09.1948; Закон за по-тясна ... – ДВ, 54, 07.07.1959)¹².

В рамковия **Закон за образованието от 1948 г.** намират отражение новите принципи на училищното законодателство, прокламирани в Конституцията от 1947 г. Уреждат се както принципът на право на образование, така и принципите на равнопоставеност, задължителност, безплатност, свобода и неутралност на образованието. В рамковия Закон от 1948 г. за първи път се регламентира и мястото на детските организации, като се споменава конкретно и тяхната роля за осъществяването на **художественото**¹³ възпитание сред подрастващите. Съгласно закона и с цел изграждане на „прогресивен общественно-политически мироглед“ се създават организации като Детско-юношеска организация „Септемврийче“ и Съюз на народната младеж (СНМ), които, съгласувано с Министерството на народната просвета (МНП) и други министерства, ще работят за подпомагане „развитието на творческите способности и дарования на децата, с оглед да се възпитават в духа на социализма“ (ЗНП от 1948 г., чл. 120). Своята дейност тези „обществено-възпитателни и културно-просветни организации“ ще развиват във времето за „извънучебно възпитание“ (пак там).

След прокламирането на победата на социализма се приема **Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшно развитие на народното образование в Народна република България (07 юли 1959)**, според който училището, подпомогнато от детските организации, подготвя добре образовани, всестранно и хармонично развити личности, като осигурява необходимите знания по основите на науките, формира марксистко-ленински мироглед, осигурява трудова, политехническа и професионална подготовка, физическо, **естетическо** и нравствено възпитание на подрастващите.

¹² И двата закона са отменени с параграф 10, т. 2 от преходните и заключителни разпоредби на Закона за народната просвета от 1991 г. (ДВ, 86, 18.10.1991).

¹³ На този етап се използва терминът „художествено“, но той припокрива и естетическия елемент.

Освен в Конституциите и рамковите просветни закони естетическото възпитание се урежда и в редица държавни и партийни документи – партийни програми за отделните периоди, постановления, комплексни програми, стратегии и други нормативни актове. С най-голям принос в тази насока е приетата в изпълнение на Решенията на X конгрес на БКП (1971) **Комплексна програма за всенародно естетическо възпитание**¹⁴.

На същия форум е приета и **Програма на Българската комунистическа партия**, в която се толерира новата визия за „хармонично развитие“ и за изграждането на новия човек – „всестранно развита личност“, която да бъде поставена в основата на новите комунистически обществени отношения. В раздела „Художествено творчество и културна дейност“ се акцентира върху значимостта на културата и изкуството като важна част от концепцията за „развитото социалистическо общество“¹⁵. В Програмата се очертават и насоките на естетическото възпитание. Съгласно програмния документ „формирането на новия човек изисква да се разгърне работа за естетическото възпитание на народа и особено на подрастващите поколения, като се предприемат всестранны мерки за естетическото възпитание и естетическата активност...“ (Атанасов, Ж., 1974: 292).

Изградена върху постановките на Програмата на БКП, **Комплексната програма**¹⁶ „транспортира идеята за хармоничната, всестранно развита личност в областта на културата и творчеството“ в сферата на естетическото възпитание (Куюмджиева, И., 2017: 160–175). Изработена от авторски колектив с ръководител Кръстьо Горанов, Програмата е замислена като инструмент за прогнозиране и планиране на развитието на нацията в сферата на естетическото възпитание. Съдържанието ѝ се допълва и в процеса на генериране на стратегии, процедури и практики, най-вече в контекста на подготовката и провеждането на Първия конгрес на културата (1967) в страната. Независимо че целите на Комплексната програма не са дефинирани достатъчно ясно, защото крайният стремеж е изграждането на комунизма, от който се очаква да реализира хармоничната личност, която от своя страна трябва да изгради комунизма, иновативният принос се състои в ролята ѝ на документ, който интегрира етичeskото с естетическото в общия политико-идеологически проект за изграждането на „новия човек“. Синтезът между естетическото и етичeskото в Програмата е в пълно съгласие с общата пар-

¹⁴ Комплексната програма за всенародно естетическо възпитание се приема от VIII разширен пленум на Комитета за изкуство и култура през декември 1975 г.

¹⁵ „Художественото творчество и културната дейност придобиват изключително значение като незаменимо средство за комунистическо възпитание на човешката личност и същевременно като една от основните сфери, в които все по-пълно ще се реализира творческата същност на новия човек, неговият стремеж към прекрасното и възвишеното“ (Програма на Българската комунистическа партия, 1971: 87).

¹⁶ Комплексната програма излиза в два варианта и се изготвя на базата на заимстване на елементи от Програмата на КПСС от 1961 г.

тийна концепция за хармонични отношения и се доближава до античната идея за „калокагатията“.

Допълнителни моменти в концепцията за естетическото възпитание на младежта и на обществото внася **Постановлението на ЦК на БКП и Министерски съвет „За по-нататъшно развитие на художествената самодейност“ от 2 октомври 1968 г.** „Като се изтъква, че българското художествено народно творчество е най-висока проява на творческия гений на народа, че създадените от него шедеври са огромен национален капитал, в постановлението се набелязват важни мерки за по-нататъшното развитие на художествената самодейност, която трябва да се утвърди от идеологическата работа на партията, „да бъде неразделна част от социалистическото ни изкуство, важно средство за възпитанието на комунистически добродетели и патриотични чувства, на здрав естетически вкус у трудещите се и младежта“ (Атанасов, Ж., 1974: 290). Съществен момент в Постановлението е изискването за преустройство на някои средни политехнически училища в среден полувисш курс за подготовка на културно-просветни работници, които да усвоят уменията да работят за възпитанието на младежта чрез изкуството¹⁷. Сериозни изисквания се поставят и пред научните работници, които трябва да осигурят теоретически разработки на проблемите на художествената самодейност като специфично културно и обществено движение и на нейните творчески, научно-методически, педагогически и организационни задачи.

За целите на настоящето изследване е необходимо да се отбележи и регламентирането на художествено-естетическата дейност в **Устава на Детско-юношеска организация „Септемврийче“**, чието влияние за формиране на естетическо възпитание сред децата и подрастващите е от съществено значение. В чл. 7 на Устава, приет с Решение № 57 на Политбюро на ЦК на БКП от 19 февруари 1948 г., се урежда развитието у децата на „съзнателна дисциплина, самодейност, увереност в своите сили и творчески подтици“ посредством създадените при дружинките „музикални, литературни, балетни, рисуvalни, театрални и др. кръжоци за художествена самодейност“ (Устав на Детско юношеска организация „Септемврийче“, 1975: 25–35, чл. 7 и чл. 37).

Нормативно уредено на всички нива, художествено-естетическото възпитание на децата е важна част от общата възпитателна система на социалистическото общество и комунистическото възпитание през разглеждания период.

¹⁷ Професионалната подготовка и усъвършенстване на пионерските кадри в системата на комунистическото възпитание е основен приоритет на БКП през целия исторически период 1948–1989 г. (Tsoneva, P., P. Ivanova, 2019: 50–60).

Общото и особеното на естетическото възпитание през отделните етапи на периода 1948–1989 година

В етапа на налагане на тоталитарната система в България (1948–1953) и прехода към умерена либерализация (1953–1962)

Детско-юношеска организация „Септемврийче“, създадена като пръв помощник на училището, се включва активно във формирането на „новия човек“, осъществявайки в структурите си всички видове възпитание на членуващите в нея деца. Към 1948 г. това са почти всички подлежащи на образование деца в България. Голяма част от дейността на организацията е свързана с реализирането на естетическо възпитание, което е съществен компонент от комунистическото възпитание на членовете ѝ. Значимостта на развитието на творческия потенциал на децата и на естетическата позиция на личностите, които организацията е призвана да формира заедно с държавата и партията, се осъзнават още от самото начало на периода. В този контекст целта, предметът, сферите, средствата и пътищата на осъществяваното естетическо възпитание са тясно свързани с неговия идеологически характер.

През разглеждания етап „основната цел на естетическото възпитание е всестранното хармонично развитие на личността съобразно с комунистическия идеал“ (Ангелов, С., 1966: 226). За реализирането на целта „ДПО „Септемврийче“ стимулира творческата изява на всяко дете в сфера, където притежава дарби – извънучилищната музикална, театрална, литературна, танцова, изобразителна, художественотворческа среда“ (Цонева, П., 2019: 351–361). Предметът на естетическото възпитание през изследвания период е естетическото отношение, разбирано като исторически изменяща се мяра на човешкото самоутвърждаване в действителността, а сферите му, условно, могат да бъдат разделени на три.

Първа е сферата на естетическото отношение в практическия живот, в труда, бита и взаимоотношенията между хората.

Втора е сферата на естетическото отношение, разглеждано като способност да се разбира и цени изкуството, като висша форма на естетическа дейност.

На трето място това е сферата на активното творчество, на създаването на изкуство във всички области на живота.

Организация „Септемврийче“ осъществява дейност и в трите сфери на естетическото възпитание. Педагогически ръководена, тази дейност „целенасочено формира учениците като творчески активни личности, способни от позициите на достъпното за възрастта си разбиране на комунистическия идеал да възприемат и оценяват естетическите явления в изкуството и живота“ (Караиванова, С., 1982: 157). Художествено-естетическата дейност, осъ-

ществявана от „Септемврийче“ и групите „Чавдарче“, е мощно средство за обогатяване на знанията за изкуството, за усъвършенстване на уменията, за творческо изразяване, но най-вече канал за личностна емоционална изява на децата. Чрез нея в децата се развива потребност от общуване с красотата и стремеж за участие в творческото преобразуване на действителността чрез труда, познанието и общуването.

В този контекст е мащабността и разнообразието на използваните средства и форми за естетическо възпитание. Само за кратко време са „изградени над 5500 младежки и детски художествени колективи с повече от 60 000 участници“ (Доклад за работата на Димитровска пионерска организация „Септемврийче“ от 6 юни 1952 г., 1952: 44). Мащабността на художествено-естетическата дейност намира отражение и в провежданите ежегодно прегледи на детската художествена самодейност. Партията и ръководството на организацията полагат необходимите усилия за разширяване и задълбочаване на естетическо-възпитателната дейност чрез ежемесечни указания и насоки към пионерските ръководители¹⁸.

Осъществяваната извънкласна художествено-естетическа дейност през етапа се проявява в различни форми, съобразени най-вече с **възрастовите** характеристики на децата.

В групите „Чавдарче“ и с децата в **начална училищна възраст** се използват предимно масови форми, които са тясно свързани с конкретни поводи – национални празници, годишнини, различни събития и др. Общественостнозначимите мотиви и игровите елементи са от особено значение.

Използваните форми¹⁹ се разширяват предвид възрастовите характеристики на децата между **четвърти и седми клас**. Популярна форма са кръ-

¹⁸ „За подобряване и разширяване на художествената самодейност сред пионерите е необходимо комитетите на ДСНМ да помагат за увеличаване броя на кръжоците по рисуване и моделиране, да се разшири особено хоровото пеене, което е най-масов и достъпен вид художествена самодейност сред децата. Комитетите на ДСНМ и народните съвети трябва да поощряват детското творчество, да провеждат редовно и добре организирани прегледи на художествената самодейност, конкурси за най-добри четци, декламатори, художници, да поощряват и подпомагат организирането в училищата на „празници на песента“, колективни посещения на театри и кина и др.“ (Решение на Централния комитет на Българската комунистическа партия за Димитровската пионерска организация „Септемврийче“, 1952: 45).

¹⁹ „С оглед да се подобри работата по естетическото възпитание на пионерите:

а) ЦК на ДСНМ и МНП да набележат мероприятия за още по-широко разгръщане на художествената самодейност в пионерските дружини и домове, за увеличаване на кръжоците по художествена самодейност и за повишаване идейния и художествен уровень на тяхната работа; особено внимание да се обърне на масовото участие на пионерите в хоровото пеене и масовото четене;

б) ЦК на ДСНМ да организира от началото на 1953 г. издаване на списание за детската художествена самодейност при най-активното съдействие на МНП и КНИК;...

жоите по народно пеене, детско музикално творчество, литературни, художествени, приложни изкуства и др. Организират се също форми, сред които са читателските конференции, срещите с творци, изложбите на книги, творби на изобразителното изкуство, на детското творчество и др. Колективната музикална дейност се осъществява в извънкласните форми като пионерски хор, участие в различни клубове и музикално-образователни концерти, вокални и инструментални състави. С по-масов обхват са посещенията на образователни концерти и оперни лектории, срещи с изпълнители и композитори, прегледи на класното хорово пеене и др. Прилагат се и индивидуални форми на работа с децата, които обикновено включват изучаване на определен музикален инструмент (школа по пиано, цигулка и други инструменти).

С най-големите деца – **13–15-годишните**, използваните форми са още по-разнообразни. Най-голям е дялът на груповите форми, сред които са кръжоците в техните разновидности (литературен кръжок, литературнохудожествен кръжок, кръжок по литературна критика и др.), съставите и извънкласните музикални форуми (музикално-образователни концерти, лектории, лекции, хор, срещи с творци, изучаване на български фолклор, групи за политически песни и др.).

Използваното многообразие от форми за естетическо възпитание в различните възрастови групи дава възможност за осъществяване на комплексно възпитателно въздействие върху децата чрез художествено-естетическа дейност. Единството на общите принципи, методи и форми в извънкласната работа по различните изкуства, осъществявана от ДПО „Септемврийче“ през разглеждания етап, е насочено към използване въздействието на различните изкуства върху едни и същи деца.

В художествено-естетическата работа с децата се прилагат и конкретни **методически изисквания**, „осигуряващи обогатяването на знанията, уменията и навиците на учениците, развиващи разностранни духовни потребности, които съответстват на духа на принципите на социалистическия начин на живот“. В този контекст основното методическо изискване към осъществяваната в организацията извънкласна и извънучилищна работа, в това число и естетическото възпитание, е нейната ясна комунистическа възпитателна насоченост. Реализирането на естетическото възпитание е свързано и със съобразяването с **по-конкретни методически изисквания** като: условието за реализация на приемствеността при подбора и педагогическото

г) препоръчва се на комитетите на ДСНМ да обръщат по-голямо внимание на работата с книгата сред пионерите, като внедряват широко в практиката на организацията колективното и индивидуалното четене на художествена литература, провеждане на читателски конференции, срещи с авторите на книгите и др.“ (Решение на Централния комитет на Българската комунистическа партия за Димитровската пионерска организация „Септемврийче“, 1952: 8).

ръководство на художествено-естетическата дейност; изискването за взаимовръзка и еднопосочност на естетическото възпитание, осъществявано от отделните учебни предмети; изискването за непрекъснато стимулиране на активността и самодейността на децата при естетическата работа; изискването за „гъвкава и хармонираща с възрастовите творчески възможности организация на художествено-естетическата дейност, която открива перспектива за бъдещо творческо осмисляне на свободното време чрез участие в различни форми на художествената самодейност“ (Караиванова, С., 1982: 166, 168).

Популярни **методи** на практическо обучение са разказът, беседата, лекцията, дискусията, викторината, игрите, творческата дейност, наблюдението на произведения на изкуството, работата с учебници и учебни помагала, самостоятелната изследователска дейност и др., като по този начин се осъществява принципът за единство на естетическото образование и естетическото възпитание. Използват се и конкретни **методически похвати** за стимулиране на художествено-творческите способности на децата в областта на изкуствата. Конкретната цел е да се формира образно мислене у децата, свързано с логическите, интелектуалните и сетивно-образните страни на познанието.

Обобщение. Системната работа по осъществяване на целите и принципите на естетическото възпитание на децата, реализирана от ДПО „Септемврийче“ през етапа, е условие „за успешното изграждане на личността на новия човек на социалистическото общество“ (Атанасов, Ж., 1970: 11). Стимулирането на творческата дейност във възможно най-широки мащаби и превръщането ѝ в **необходимост** за всяко дете е от изключителна важност в новостроящата се социалистическа държава, а постиженията в областта на естетическото възпитание се развиват в съответствие с изискванията, предявявани от закономерния ход на социалистическата култура. Използването на многообразни методи, форми и средства от детската организация за осъществяване на естетическото възпитание е една от предпоставките за успешната му реализация.

В етапа на „живковизма“ 1962–1989 година

В средата на 60-те години на XX в. започва постепенно втвърдяване на политиката на БКП в лицето на нейния първи секретар – Тодор Живков, като на Десетия партиен конгрес (1971) се прокламира, че вследствие на забележителните постижения в областта на икономиката и културата България навлиза в нов етап на развитие – изграждането на развитото социалистическо общество²⁰.

²⁰ „В резултат на успешно завършване на преходния период от капитализма към социализма и пълната победа на социалистическите производствени отношения, в резултат на

Навлизането в етапа на зрелия социализъм е свързано с нова, особена роля, която се възлага на естетическото възпитание. В течение на три последователни конгреса БКП „отделя специално внимание на този въпрос, като степенува последователно произтичащите за дадения етап задачи“ (Димитров, Л., 1984: 3). Ако на Десетия конгрес се представя изискването да се създаде **цялостна** програма за естетическо възпитание на народа, то на Единадесетия конгрес (1976) мащабната задача получава по-конкретната формулировка за създаване на всенародно движение за естетическо възпитание, включващо богатата по съдържание и разнообразна по форми естетиковъзпитателна работа, предоставяща възможност за активна естетическа изява на всички възрастови групи в процеса на всички човешки дейности. Дванадесетият конгрес на БКП поставя изисквания към „идейно обогатяване и качествено извисяване на всенародното **движение** за естетическо възпитание“ (Тезиси на Дванадесетия конгрес на Българската комунистическа партия, 1981: 77). Движението като форма на социална общност, различна от организацията, има за цел да разгръща дейността си на максимално широка народна основа, като засилва ролята на художествената култура и утвърждава естетически критерии сред децата и възрастните, съответстващи на социалистическия начин на живот.

Приетите на Десетия конгрес **Програма на БКП и Комплексна програма за всенародно естетическо възпитание** целят изграждането на оптимални условия и възможности за събуждане и развитие на творческия потенциал на народа и изграждане на всеобща **естетиковъзпитателна система**, която да бъде адекватна на новата реалност, наречена *развито социалистическо общество*. В процеса на разгръщането на движението за всенародно естетическо възпитание значително се разширява и засилва проникването на художествените и други културни ценности до народа и особено до младежите и децата, за което съдействат и инициативите по линия на движението „Знаме на мира“. В тази връзка се акцентира и върху преодоляването на редица проблеми и фактори, свързани с изоставането на естетическото възпитание спрямо останалите страни на всестранното развитие на личността. Сред факторите на изоставането е недостатъчната степен на координираност в дейността на структурите, работещи в единство за пълноценното естетическо развитие на младите поколения. (Хрусанов, Г., 1976: 216–217) Водейща в тези структури е ДПО „Септемврийче“. Разбирана като естествена среда на децата за формирането им като личности, в организацията намират реализация всички възможни форми, методи и средства за въз-

извършилите се качествени и количествени изменения в цялостната система на обществения живот Народна република България навлезе в нов етап на развитие – етапа на изграждане на развитото социалистическо общество“ (Програма на Българската комунистическа партия, 1971).

питание чрез изкуство. Съществуващите форми в новите условия обогатяват своето многообразие и съдържание.

Безспорен феномен на този етап е организирането на Международната детска асамблея „Знаме на мира“ и прерастването ѝ в „движение за интегрално, цялостно развитие на децата чрез разгръщането на творческите им способности в името на красотата и общото неделимо бъдеще на планетата“ (Бабукова, П., 1985: 25). Замисълът на движението „Знаме на мира“ да обедини децата от цял свят на базата на общ творчески интерес е свързан с хуманния идеал за „вярата в доброто и големите възможности на човека“, в огромното потенциално богатство, заложено в него (Димитров, Л., 1985: 48).

През 1978 г. Людмила Живкова – председател на Комитета за култура, по повод обявяването от ООН на 1979 за Международна година на детето, замисля организирането в България на изложба на талантиливи деца. Организираното събитие за кратко време се превръща в международен фестивал на детското изкуство, познат като Асамблеята „Знаме на мира“. Асамблеята се провежда под егидата на ЮНЕСКО и мотото „Единство, творчество и красота“, което е заимствано от философската система на руския художник и философ Николай Ръорих (1874–1947). Първата международна детска асамблея „Знаме на мира“ е открита на 16 август 1979 г. и събира деца от 79 държави по света. Неин символ, създаден в последния ден на асамблеята – 25 август, е открит парков комплекс „Камбаните“²¹. При откриването на монумента, в присъствието на генералния секретар на ЮНЕСКО, са поставени 68 камбани от държави от целия свят, а в основата му е поставена капсула с послание към децата на бъдещето²².

Независимо че първоначално инициативата е планирана като еднократна, предизвиканият положителен международен отзвук е в основата на решението събитието да се провежда през три години. До 1989 г. се провеждат още три асамблеи, като постъпателно се разраства броят на участващите страни и мащабността на организираните дейности. Постепенно асамблеята се превръща „в нова форма на дипломатия и сътрудничество в името на мира и е подкрепена от ООН, ЮНЕСКО, УНИЦЕФ и други международни организации“ (www.socbg.com/2014/08/спомен-за-асамблеята-знаме-на-мира.html, 21.02.2021 г.). В проведените четири

²¹ Монументът е изработен по идея на Людмила Живкова, като строителството отнема 30 денонощия. В центъра на комплекса „се издига висока бетонна конструкция от еднакви правоъгълни тела, ориентирани към четитите посоки на света, като в най-високата част на монумента, наподобяваща планетата, са вместени седем камбани – символ на седемте континента. Освен като символ, те са предназначени като аккомпаниращи инструменти при концертни изпълнения на основните музикални камбани – 18 на брой, монтирани в основата на пилоните“ (www.socbg.com/2014/08/спомен-за-асамблеята-знаме-на-мира.html, 21.02.2021 г.)

²² „Децата на бъдещето, приеми на нерушимия огнен зов на безсмъртието – Единство, Творчество, Красота.“

асамблеи са взели участие 3900 деца от 138 държави и 14 000 деца от България. Асамблеята, проведена през 1988 г., събира деца от 135 държави на немислимо за времето си ниво.

Разгръщането на движението „Знаме на мира“ и организирани асамблеи са крайният продукт на търсенето от държавата и партията единоразовно действие на социално-педагогическите фактори²³, които стоят в основата на реализирането на естетическото възпитание през изследвания етап. Постигнатото в движението обединяване на методите, формите и средствата на класно-урочната, извънкласната и извънучилищната дейност със специализираните, организирани форми на колективна дейност и самодейност, разгръщани съвместно от клубовете и центрове „Знаме на мира“, ДПО „Септемврийче“ и останалите институции, осъществяващи възпитателна дейност²⁴, е интегритетът, чрез който държавата се стреми да осъществи цялостен социално-педагогически процес за формирането и пълноценната реализация на социалистическата личност. Именно движението „Знаме на мира“, в единство с пионерската организация,²⁵ „дава възможност за изява на всеки пионер, за превръщането му от обект в субект на възпитателния процес“ (Движение „Знаме на мира“ – нови възможности за обучение и възпитание, 1984: 81). Постигнатото в движението съдържателно обвързване на всички видове възпитание и комплексна познавателна дейност с цялостната система за комунистическото възпитание на децата в училищните и извънучилищните учреждения е предпоставката за реализирането на възпитателните цели през разглеждания етап.

Организираните през етапа четири асамблеи и съпътстващите ги дейности по естетическото възпитание на подрастващите разширяват значително възможностите не само за организиране на многообразна познавателна дейност, но и за многопосочно въздействие върху психиката на всяко дете, за формиране на неговия мироглед, естетически вкус и творчески стремежи. В този контекст културата и изкуствата в етапа на т.нар. живковизъм (1962–1989) и осъществяването чрез тях възпитание са един от инструментите за

²³ Социално-педагогическата система през изследвания етап се разбира като „синтез, интеграция между образователните институции, имащи за задача целенасочено, по определена програма да осъществяват възпитателно въздействие, както и институции и фактори на социалната среда, които имат предназначение, възможности и определени възпитателни функции да участват в организирането на цялостен социално-педагогически процес за формирането и пълноценната реализация на социалистическата личност“ (Стоянов, П., 1984: 252).

²⁴ Самото възпитание се реализира чрез синтезни дейности, насочени към свободното творческо развитие на детето като субект на своето самоусъвършенстване.

²⁵ Неизчерпаемите възможности на ДПО „Септемврийче“ за въздействие на личността чрез пионерското поръчение и разнообразните форми на изяви и практико-приложна работа осигуряват включването на максимален брой деца, като се създават условия за участие според интересите и потребностите им.

налагане на моралната система, която социалистическата държава се стреми да изгради.

Обобщение. Реализираната мащабна дейност по естетическото възпитание през изследвания етап превръща изграждането на „новия човек“, на „хармоничната личност“ във все по-реална цел. Осъществяваното комплексно въздействие върху децата посредством реализираните художествено-естетически дейности носи дълбок, значим исторически заряд и потенциално съдържание, защото обръща вниманието на обществото към всички онези условия, възможности и потребности, които трябва да се вземат под внимание при оптимизацията на тяхното възпитание. Държавата прави опити да предложи конкретни институционални механизми за развитието на индивида и обществото, които за историческия етап се оказват успешни.

Особеното в естетическото възпитание през годините 1962–1989 е свързано с постепенното разширяване на обхвата на понятието за естетика до превръщането му в „наука за възприемателните и творчески способности на човека“ (Людмила Живкова). Тази нова интерпретация на естетиката, която е теоретичната основа на естетическото възпитание, разширява и обогатява възможностите за теоретично отражение и за практическа организация на организираната учебно-възпитателната работа и стои в основата на всенародното движение за естетическо възпитание. Целта на естетическото възпитание измества фокуса си от използването на изкуството за разкриването на красивия образ на художествената действителност към генералната и глобална цел на периода – да формира новите качества на социалистическия човек. Преформулираната цел на естетическото възпитание е на практика конкретизираната генерална цел на новото общество, а именно – целта за всеостранност в развитието на личността и обществото.

Заключение

През историческия период на държавния социализъм²⁶ в България – 1948–1989 г., естетическото възпитание е важна част от комунистическото възпитание, налагано от социално-педагогическата и обществената система.

Общото в естетическото възпитание, осъществявано през двата етапа на периода, са марксистко-ленинските принципи и закономерности, които стоят в основата на целия образователно-възпитателен процес.

Разглеждано в контекста на методологическата си основа – научният комунизъм, естетическото възпитание има и своите особености, които се обуславят от неговото изменение в съответствие с общественоекономическите и политически закономерности на социалистическото общество. Различието е осезаемо най-вече в етапа на изграждане на т.нар. *зрял социализъм*.

Независимо от общите принципи естетическото възпитание търпи изменения в своята цел, форми, методи и средства. Целта се изменя съобразно обективната необходимост на обществото от изграждането на новата социалистическа личност. Същевременно навлизането в етапа на зрелия социализъм е свързано с изключителното обогатяване на формите, методите и средствата за възпитаване на децата чрез изкуство и култура. В този контекст и асамблеята „Знаме на мира“, като най-висока изява на реализираното естетическо възпитание в периода на социализма, не е изолирано явление. Тя произтича непосредствено от определени закономерни тенденции в обществото и в този аспект се интерпретира от съвременниците си като „качествено нова форма за развитието и саморазвитието на човека и обществото“ (Филипов, Д., 1981: 10).

През периода 1948–1989 г. в България известната постановка на Карл Маркс (1818–1883) относно закона за всестраниното развитие добива конкретен нюанс – тя се трансформира в тезиса за многостранното и всестранино развитие на човека. По този начин акцентът се измества върху последователността, продължителността и неизбежната етапност в реализирането на целите за универсалното и свободното развитие на човека. На базата на тези постановки се развива и политиката на управляващата през периода партия относно свободното и универсалното развитие. Така в Народна република България конкретният, съдържателен аспект и формата за осъществяване на

²⁶ В периода на държавния социализъм „училището има сериозни отговорности и по отношение на възпитанието на подрастващото поколение, формирането на ценности, нагласи, отношения, мотиви...“, като „проблемът за „присъствието“ на възпитанието в училищна среда не се поставя под съмнение“ за разлика от съвременния му „двоен статут – на теоретична признатост и образователно-политически скептицизъм“ (Чавдарова-Костова, С., 2016: 262).

тази основна политика е Програмата за всенародно естетическо възпитание, която се явява и историческата конкретизация на бленуваното комунистическо възпитание.

Без да бъде оспорван идеологическият елемент, който обременява и обикновено е предпоставката за негативни конотации, свързани с възпитателната дейност през изследвания период, може да се заключи, че естетическото възпитание, осъществявано от училището съвместно с детските организации и другите социално-педагогически структури, е явление с непреходна историческа, педагогическа и историко-педагогическа стойност.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, Л. (1952) За работата на Димитровска пионерска организация „Септемврийче“ от 6 юни 1952 г. пред 5 пленум на ЦК на ДСНМ. – В: За работата на Димитровска пионерска организация „Септемврийче“. София. [Avramov, L. (1952) Za rabotata na Dimitrovska pionerska organizatsiya “Septemvriyche” ot 6 yuni 1952 g. Perd plenym na TSK na DSNM. – V: Za rabotata na Dimitrovska pionerska organizatsiya “Septemvriyche”. Sofia.]
- Амзова, П. (1984) Народните традиции и обичаи и естетическото възпитание в пионерския отряд. – В: Движение „Знаме на мира“ – нови възможности за обучение и възпитание. Кюстендил. [Amzova, P. (1984) Narodnite traditsii o obichai I esteticheskoto vazpitanie v pionerskiya otryad. – V: Dvizhenie “Zname na mira” – novi vazmozhnosti za obuchenie i vazpitanie. Kyustendil.]
- Ангелов, С. (1966) Основи на комунистическото възпитание. София. [Angelov, S. (1966) Osnovi na komunisticheskoto vazpitanie. Sofia.]
- Атанасов, Ж. (1970) Задачи и насоки на работата по художественото възпитание на пионерите. – В: За естетическото възпитание на пионерите. София. [Atanasov, Zh. (1970) Zadachi I nasoki na rabotata po hudozhestvenoto vazpitanie na pionerite. – V: Za esteticheskoto vazpitanie na pionerite. Sofia.]
- Атанасов, Ж. (1969) Естетическото възпитание на пионерите. – В: Димитровската пионерска организация „Септемврийче“ на нов етап от своето развитие. Национална научно-методична конференция по проблемите на ДПО „Септемврийче“, 7–9 април 1969 г., София. [Atanasov, Zh. (1969) Esteticheskoto vazpitanie na pionerite. – V: Dimitrovska pionerska organizatsiya “Septemvriyche” na nov eta pot svoeto razvitie. Natsionalna nauchno-metodicheska konferentsiya po problemite na DPO “Septemvriyche”, 7–9 april 1969 g., Sofia. Sofia.]
- Бабукова, П. (1985) Всеки има право да бъде творец в Асамблеята на мира. – В: Възпитание в дух на мир и международно разбирателство в процеса на творческата дейност. (Материали от международната научнопрактическа конференция, състояла се на 17–18 юли 1985 г.). София. [Babukova, P. (1985) Vseki ima parvo da bade tvorets v Asambleyata na mira. – V: Vazpitanie v duh na mir I mezdunarodno razbiratelstvo v protsesa na tvorcheskata deynost. (Materiali ot

- mezhdunarodnata nauchnoprakticheska konferentsiya, sastoyala se na 17-18 yuli 1985 g.). Sofia.]
- Баева, И. (2010) Източна Европа през XX век. София. [Baeva, I. (2010) Iztocna Evropa prez XX vek. Sofia.]
- Димитров, Л. (1984) Някои актуални проблеми на всенародното естетическо възпитание. София. [Dimitrov, L. (1984) Nyakoi aktualni problem na vsenarodnoto esteticheskoto vazpitanie. Sofia.]
- Димитров, Л. (2016) Естетическо възпитание и развитие. – В: Теория на възпитанието. София. [Dimitrov, L. (2016) Esteticheskoto vazpitanie i razvitie. – V: Teoriya na vazpitaniето. Sofia.]
- Димитров, Л. (1985) Приемник и продължител на хуманното начало в прогреса на човечеството. – В: Възпитание в дух на мир и международно разбирателство в процеса на творческата дейност. (Материали от международната научно-практическа конференция, състояла се на 17 и 18 юли 1985 г.). София. [Dimitrov, L. (1985) Priemnik i profalzhitel na humannoto nachalo v progressa na chovechestvoto. – V: Vazpitanie v duh na mir i mezhgdunarodno razbiratelstvo v protsesa na tvorcheskata deynost. (Materiali ot mezhgdunarodnata nauchnoprakticheska konferentsiya, sastoyala se na 17-18 yuli 1985 g.). Sofia.]
- Еничарова, Е. (2020) Нормативна уредба на българското образование през периода 1944–1989 г. – В: История на българското образование. София. [Enicharova, E. (2020) Normativna uredba na balgarskoto obrazovanie prez perioda 1944–1989 g. – V: Istoriya na balgarskoto obrazovanie. Sofia.]
- Закон за народната просвета (ЗНП) от 1948 година (ДВ, 218, 17.09.1948) [Zakon za narodnata prosveta (ZNP) ot 1948 g. (DV, 218, 17.09.1948).]
- Закон за по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшно развитие на народното образование от 1959 година (ДВ, 54, 07.07.1959) [Zakon za potyasna vrazka na uchilishteto s zhivota i za po-natatashno razvitie na narodnoto obrazovanie ot 1959 godina (DV, 54, 07.07.1959).]
- Калинов, К. (2017) Аспекти на теорията на организациите. Варна. [Kalinov, K. (2017) Aspekti na teoriyata na organizaciите. Varna.]
- Калинова, Е., Баева, И. (2010) Българските преходи 1939–2010. София. [Kalinova, E., Baeva, I. (2010) Balgarskite prehodi 1939-2010. Sofia.]
- Караиванова, С. и др. (1982) Методика на възпитателната работа в училище. София. [Karaivanova, S. i dr. (1982) Metodika na vazpitatelnata rabota v uchilishte. Sofia.]
- Комплексна програма за всенародно естетическо възпитание. Приета от VIII разширен пленум на Комитет за изкуство и култура, декември 1975. (1980) София. [Kompleksna programa za vsenarodno esteticheskoto vazpitanie. Prieta ot VIII razshiren plenum na Komitet za izkustvo i kultura, dekemvri 1975. (1980) Sofia.]
- Конституция на Българското княжество, 1879. – <https://parliament.bg/bg/17> [Konstitutsiya na Balgarskoto knyagestvo, 1879. – <https://parliament.bg/bg/17>]
- КНРБ от 1947 г. – <https://www.parliament.bg/bg/18> [KNRB ot 1947 g. – <https://www.parliament.bg/bg/18>]
- КНРБ от 1971 г. – <https://www.parliament.bg/bg/19> [KNRB ot 1971 g. – <https://www.parliament.bg/bg/19>]
- Куюмджиева, И. (2017) Хармоничната личност, естетическото възпитание: концептуални съответствия и идеологическа ефективност. – *Естетически изследвания*, 2, 2. [Kuyumdzhieva, I. (2017) Harmonichnata lichnost, esteticheskoto

vazpitanie: kontseptualni saotvetstviya I ideologicheska efectivnost. – *Esteticheski izsledvaniya*, 2, 2.]

- Програма на Българската комунистическа партия. (1971) София. [Programa na balgarskata komunisticheska partiya. (1971) Sofia.]
- Рангелова, Е. (1977) Комсомолът в училище – фактор за възпитание на съзнание за обществен дълг. София. [Rangelova, E. (1977) Komsomolat v uchilishte – factor za vazpitanie na obshtestven dalg. Sofia.]
- Рангелова, Е. (2016) Нравствено възпитание и развитие. – В: Теория на възпитанието. София. [Rangelova, E. (2016) Nrvstveno vazpitanie i razvitie. – V: Teoriya na vazpitanieto. Sofia.]
- Решение на Централния комитет на Българската комунистическа партия за Димитровската пионерска организация „Септемврийче“, 2.06.1952 г. – В: За работата на Димитровска пионерска организация „Септемврийче“. София. [Reshenie na Tsentralniya komitet na Balgarskata komunisticheska partiya za Dimitrovskata pionerska organizatsiya “Septemvriyche”, 2.06.1952 g. – V: Za rabotata na Dimitrovskata pionerska organizatsiya “Septemvriyche”. Sofia.]
- Тезиси на Дванадесетия конгрес на Българската комунистическа партия. (1981) София. [Tezisi na Dvanadesetya kongres na Balgarskata komunisticheska partiya. (1981) Sofia.]
- Стоянов, П. (1984) Социално-педагогическата система на развитото социалистическо общество. София. [Stoyanov, P. (1984) Sotsialno-pedagogicheskata Sistema na razvitoto sotsialisticheskoto obshtestvo. Sofia.]
- Филипов, Д. (1981) Асамблеята „Знаме на мира“ – качествено нова форма за развитието и саморазвитието на човека и обществото. – В: Идеите на асамблеята „Знаме на мира“ и софийското училище. София. [Filipov, D. (1981) Asamblejata “Zname na mira” – kachestveno nova forma za razvitiето na choveka I obshtestvoto. – V: Ideite na asamblejata “Zname na mira” i sofijското uchilishte. Sofia.]
- Хрусанов, Г. и др. (1976) Педагогика. София. [Hrusanov, G. I dr. (1976) Pedagogika. Sofia.]
- Цонева, П. (2018) Неформалното образование в България 1878–1989. София. [Tsoneva, P. (2018) Neformalното obrazovanie v Balgaria 1878–1989. Sofia.]
- Цонева, П. (2019) Развитие на извънучилищното възпитание в детските организации през периода 1944–1990 г. – *Професионално образование*, 21, 4. [Tsoneva, P. (2019) Razvitie na izvanuchilishtnoto vazpitanie v detskite organizatsii prez perioda 1944–1989 g. – Profesionalno obrazovanie, 21, 4.]
- Чавдарова-Костова, С. (2016) Процесът на възпитанието в училищна среда. – В: Възпитанието (съдържателни и процесуални измерения). София. [Chavdarova-Kostova, S. (2016) Protsetsat na vazpitanieto v uchilishtna sreda. – V: Vazpitanieto (sadarzhatelni I protsesualni izmereniya). Sofia.]
- Шилер, Ф. (1981) Върху естетическото възпитание на човека в поредица писма (1795). – В: Шилер. Естетика. София. [Shiler, F. (1981) Varhu esteticheskoto vazpitanie na choveka v poreditsa pisma. (1795). – V: Shiler. Estetika. Sofia.]
- Устав на Детската юношеска организация „Септемврийче“ София – 1948, из Решение № 57 на Политбюро на ЦК на БКП от 19.ІІ.1948 г. – В: Винаги готов. Документи и решения за дейността на ДПО „Септемврийче“. (1977) София. [Ustav na Detskata yunosheska organizatsiya “Septemvriyche” Sofia – 1948, iz

Reshenie № 57 na Politbyuro na TSK na BKP ot 19.II.1948 g. – V: Vinagi gotov. Dokumenti I resheniya za deynostta na DPO “Septemvriyche”. (1977) Sofia.]

Baumgarten, A. G. (2011) *Ethica Philosophica*. Charleston SC, US.

Tsoneva P., P. Ivanova (2019) Trends in selection and training of leaders for children's and youth organizations in Bulgaria (1944-1990). – *Contemporary University Education*, 4, 4.

www.socbg.com/2014/08/спомен-за-асамблеята-знаме-на-мира.html, 21.02.2021 г.